

Aruandeid

Medien der Aufklärung. Aufklärung der Medien. Die baltische Aufklärung im europäischen Kontext. (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 86.) Toim Liina Lukas, Silke Pasewalck, Vinzenz Hoppe, Kaspar Renner. De Gruyter Oldenburg, 2022. 420 lk.

<https://doi.org/10.1515/9783110774399>

Tänapäevase infoühiskonna juured on valgustusajastus. Just sel ajal kujunes välja meediamaastik ehk kirjanduslik avalikkus (Jürgen Habermas) selles tähenduses, nagu seda praegugi tunneme. Teadmised said uue ühiskonnakorralduse nurgakiviks. Teadmiste omandamine, vahendamine ja levik, mis esialgu oli elitaarse *république des lettres*'i privileegiks, haaras rahvalalgustuse levides viimaks kogu elanikkonna. Ka talurahva hulgas ei piisanud enam pärimuslikust teabevahendamisest. Infoühiskond eeldas lugemisoskust; lugemine ja loetu üle arvamuse avaldamine oli uudne kommunikatsioonivorm, mis muutis seniseid ja tõi kaasa uusi teadmise vahendamise kanaleid entsüklopeediast ja ajakirjandusest kuni kaasaegse romaanini.

Ka Baltimaad osalesid üle-euroopalises infoühiskonnas ja selle meedialistes praktikates. Siingi tekkisid uut tüüpi suhtlusvõrgustikud: vabamüürlaste loožid, klubid, (lugemis)seltsid, laenuraamatukogud, ajakirjandus, kirjanduselu. Vene tsaaririigi saksakeelsed Läänemereprovintsid olid osa Euroopa valgustuse suhtlusruumist.

Võrreldes Euroopa valgustuse keskustega, mis hoolimata vastastikusest elavast retseptsioonist toimusid ühes keeles, oli Balti valgustuse üheks erijooniks mitme keele kõrvuti kasutamine nii suulises kui ka kirjalikus suhtluses. Teine omapära oli, et Balti valgustus oli „poolitatud valgustus” (Thomas Taterka): selles ristusid horisontaalne saksakeelne n-ö õpetatud valgustus ning vertikaalne rahvalalgustus mitesakslaste – eestlaste ja lätlaste – seas. Balti valgustus seondub rohkem kui mujal Euroopas kolonialismi problemaatikaga.

Valgustusajastu meediumidele ja meedialistele praktikatele keskenduv kogumik annab oma panuse Euroopa valgustuse uurimisse, ühitades nii selle meediaajaloolise kui ka ideedeajaloolise suuna ning teadvustades, et Baltimaad on Euroopa valgustuse tähelepanuväärne ja eripärane regioon, mille tundmine on oluline Euroopa valgustuse üldpildi mõistmiseks. Väljaande keskmes on Balti valgustus, kuid mitu artiklit käsitleb ka Saksa ja Prantsuse valgustust. Meediumi ehk teabekanalite mõiste on kogumikus avar. See ei tähista ainult erinevaid kirjalikke, suulisi ja trükimeediume, nagu ajakiri, kalender, almanahh, kiri või jutlus, vaid käsitab meediumina ka pilti, ehitist, muusikateost, teatrietendust jne. Kuid meedium võis olla ka teadmisi vahendav isik, kes aitas kaasa sellele, et valgustuslik ideestik jõuaks „pärale”, ning kandis hoolt adressaatide ringi laienemise eest, nagu pastor või kodu- ja kooliõpetaja, kes astus kirjandusavalikkuses üles autori, kriitiku, kirjastaja, väljaandja või tõlkijana.

Artiklikogumik koondab 20 Eesti, Läti, Saksa ja Prantsuse teadlase artiklid erialadelt, nagu saksa, eesti ja läti kirjanduslugu, teoloogia, ajalugu, kunstiajalugu, teatriajalugu. Interdistsiplinaarne lähenemine on distsipliinide ja kultuuride piire ülevatava valgustusajastu uurimisel paratamatu. Kogumiku idee sai alguse Tartu, Potsdami, Läti ja Bordeaux' Montaigne'i ülikooli vahelisest Erasmus+ strateegilise partnerluse projektist ning kogus hoogu 2017. aastal Silke Pasewalcki ja siinkirjutaja Tartus korraldatud konverentsil „Medien der Aufklärung. Aufklärung der Medien“, millest on tõukunud mitu kogumiku artiklit.

Raamatu esimene peatükk käsitleb teksti, pilti ja arhitektuuri valgustusliku ideestiku vahendajana. Daniel Fulda (Halle) osutab varavalgustuse visuaalsete näidete (frontispissid, mündid) toel, kuivõrd olulised olid visuaalsed kujundid (nt valguse ja pimeduse sümboolika) valgustusliku programmi vahendajatena. Juhan Maiste (Tartu) näitab, kuidas 1802. aastal taasavatud Tartu ülikooli hooneansambli arhitektuuris väljendub valgustuslik haridusprogramm.

Teise peatüki „Meediafilosoofia ja keelekriitika“ juhatab sisse Andreas Degen (Potsdam) nii Balti kui ka Euroopa valgustuseloolist rolli mänginud Johann Georg Hamanni meediateooriaga, nähes teda esimesena, kes tegi tunnetuse meedialisusest oma mõtlemise peamise objekti. Hamanni suure austaja, Pärnust pärit Carl Gustav Jochmanni keelekriitikat ja selle mõju Walter Benjamini keelekäsitusele tutvustab Jost Eckmeyer (Hamburg). Kolmandas peatükis „Kirjandusliku kommunikatsiooni meediumid“ on juttu trüki-meedia mõjust Baltimaade kirjandusliku avalikkuse kujunemisele. See oli valdavalt saksakeelne ja kuigi koostati ka prantsus-, ladina-, eesti- ja läti keelseid tekste, polnud need loodud neid keeli emakeelena rääkivatele lugejatele, vaid olid saksakeelse

kirjandusliku kommunikatsiooni osa. Liina Lukas (Tartu) selgitab luule ja selle meediumide, Heinrich Bosse (Freiburg) kirja ja kirjavahetuse, Aiga Šemeta (Riia) moraalsete nädalakirjade rolli Baltimaade kirjanduslikus kommunikatsioonis.

Neljas peatükk võtab vaatluse alla valgustajate meedialise pragmaatika ja autori ning publiku vahelised suhtlusmudelid. Martin Klöcker (Tallinn/Osnabrück) uurib võrdlevalt kolmes Saksa piirkonnas tegutsenud literaadi valgustusliku tegevuse viise, kanaleid (ajakiri, teaduslik traktaat, õpik, tõlge, jutlus) ja mõju. Kadi Kähär-Peterson (Tartu) eritleb Balti esivalgustaja Garlieb Merkeli kirjanikuidentiteeti ning avaliku eneseesitluse vorme ja meediume. Jean Mondot (Bordeaux-Montaigne) vaatab Friedrich Schillerit uue meediaajastu autorina, kes seniolematu enesekindluse ja visadusega avalike suhete vallas asetas end publiku õigusemõistmise ette, uskudes avaliku arvamuse jõudu.

Viiendas peatükis „Kantslist ja lavast kui valgustuse haridusmeediumidest“ tõstab Björn Hambsch (Rhein-Waal) esile vaimulike ja nende peamise meediumi – jutluse – rolli valgustusiideestiku levitamisel. Kirikuõpetajad suhtlesid ameti tõttu kõigi elanikkonnakihtidega ja just nemad viisid valgustuse ühiskondlikku tegelikkusse, olles peamised rahvavalgustuslike meediumide loojad ja valgustuse vahendajad lihtrahvale. Eriti tähelepanuväärne on pastorite säärane roll Baltimaades, sest siin oli tarvis vahetada keelt ja tõlkida saksa-keelne ideestik eesti ja läti keelde, luues selleks sõnavara ja käsitlusviisi. Aira Vösa (Tallinn) annab ülevaate valgustusteoloogiast ja selle kanalitest Baltimaades. Tiina-Erika Friedenthal (Tartu) võtab kõneks poleemikad teatri vajalikkuse üle XVIII sajandi teisel poolel, Baltimaade esimeste teatrite rajamise ajajärgul, tuues välja erinevaid kasvatuslikke, poliitilisi ja majanduslikke argumente teatri poolt ja vastu.

Kuues peatükk „Valgustatud meediumid ja kultuurivahetus” tegeleb uute teabekanalite võimaldatud kultuuridevahelise dialoogiga. Tristan Coignard (Bordeaux-Montaigne) tutvustab üht XIX sajandi alguses Prantsusmaal katsetatud üle-euroopalist meediaprojekti, nimelt ajakirja Archives littéraires de l’Europe, mille sihiks oli edendada kultuurivahetust ning aidata kaasa Euroopa rahvaste üksteisetundmisele ja -mõistmisele, kandes nii edasi valgustuse kosmopoliitset pärandit. Michel Espagne’i ja Michael Werneri kultuuri-ülekande teooriast lähtuvalt uurib Rémy Duthille (Bordeaux-Montaigne) kultuuri-suhteid Suurbritannia ja Baltimaade vahel XVIII sajandil. Ruth Florack (Göttingen) vaatleb eestlaste ja eesti kultuuri käsitlemist keskses Saksa kirjanduslikus ajakirjas Der Teutsche Merkur ning Kairit Kaur (Tartu) Inglismaa ja inglaste kujutamist baltisaksa ajakirjanduses XVIII ja XIX sajandi vahe-

tusel. Viimane peatükk „Rahvavalgustuse meediumid” uurib, millised spetsiaalsed teabekanalid loodi eesti ja läti talupoegade valgustamiseks. Juttu tuleb tõlkimisest kui teabevahendusviisist, sest tõlked moodustasid valdava osa trükiproduktioonist neis keeltes. Silke Pasewalck (Oldenburg) uurib Schilleri „Rõõmulaulu” eesti keelde tõlkimise näitel erinevaid valgustuslikke tõlkestrateegiaid. Pauls Daija (Riia) selgitab Liivi- ja Kuramaa lätikeelsete kalendrite varal, millise uue sisu ja funktsiooni sai valgustusajastul see n-ö lihtsa mehe jaoks mõeldud teabekanal, ning Māra Grudule (Riia) näitab, kuidas Saksamaal levinud laulukultuur jõudis Baltimaadesse ja milline roll oli saksa keelest tõlgitud rahvalikul laulul rahvavalgustuses ning hiljem läti laulukultuuris.

LIINA LUKAS